

نقش نیت در خودشناسی و خودسازی

بحث نیت در معارف اسلامی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. یک وقت آن را از حیث فقهی ملاحظه می کنیم از این حیث که اگر مثلاً نماز، روزه، خمس، حج و یا... با نیت قربه الی الله انجام نشود، قطعاً اعمال عبادی باطل است...



بحث نیت در معارف اسلامی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. یک وقت آن را از حیث فقهی ملاحظه می کنیم از این حیث که اگر مثلاً نماز، روزه، خمس، حج و یا... با نیت قربه الی الله انجام نشود، قطعاً اعمال عبادی باطل است.

بحث نیت در معارف اسلامی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. یک وقت آن را از حیث فقهی ملاحظه می کنیم از این حیث که اگر مثلاً نماز، روزه، خمس، حج و یا... با نیت قربه الی الله انجام نشود، قطعاً اعمال عبادی باطل است. زیرا رکن اصلی را فاقد است. یک وقت نیز نیت را از حیث فلسفی و رابطه علی و معلولی ملاحظه می کنیم از این حیث که رفتار انسان بطور کلی مبتنی بر اندیشه و فکر و به عبارت دیگر نیت می باشد. اعمال انسان در واقع ظهور و بروز اندیشه است. موتور محرکه رفتار، جهت دهنده اعمال، خوبی و بدی و زیبایی و زشتی کارهای انسان همه بستگی کامل به فکر و نیت دارد. اینکه گفته شده است (الاعمال بالنیات) ناظر بر این دو مبنا از نیت است. یعنی گاهی شرط صحت عبادت داشتن نیت صحیح است. و گاهی می گوئیم منشأ و علت فلان رفتار اجتماعی- سیاسی- اقتصادی فکر و اندیشه (نیت) فلان کس است.

در این نوشتار سعی شده است که معنای دوم نیت از دیدگاه قرآن و روایات و اندیشمندان اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. ابتدا به مفهوم و اهمیت نیت و سپس به رابطه آن با بعضی از معارف دیگر از جمله (قدرت- خلود در جهنم و بهشت- توسعه رزق- عمل- عبادت) پرداخته شده است. و در ادامه به رابطه نیت با شخصیت آدمی و نحوه خودشناسی و شیوه های اصلاح شخصیت و تعالی و رشد انسان اشاره شده است. اینک بخش اول مطلب را با هم از نظر می گذرانیم:

مفهوم نیت

نیت همان قصد و اراده ای است که انسان را به سوی عمل حرکت می دهد. محقق طوسی می گوید: «نیت قصد انجام دادن کار است و آن واسطه ای است میان علم و عمل. زیرا انسان تا چیزی را نداند قصد انجام آن امکان ندارد و تا قصد انجام کاری نکند آن کار از او سر نمی زند. و چون هدف سالک عامل رسیدن به هدفی معین یعنی خدای متعال است ناگزیر نیت باید مشتمل بر قصد قربت باشد. (درس هایی از اخلاق، علی مشکینی، ص ۳۶). امام خمینی(ره) می فرمایند: نیت عبارت است از تصمیم عزم به ایقان شیء و اجماع نفس بر برآوردن آن پس از تصور آن و تصدیق به فایده آن و حکم به لزوم ایقان آن. و آن حالتی است نفسانی وجدانی که پس از این امور پیدا می شود. که از آن تعبیر به همت و تصمیم عزم و اراده و قصد می کنیم. و این در جمیع افعال اختیاری موجود است و هیچ فعل اختیاری ممکن التخلّف از آن نیست. و این امر در تمام عمل حقیقتاً موجود است بدون شائبه مجاز. (آداب الصلوه، امام خمینی(ره)، ص ۶۵۱) در کتاب اسرار الصلوه میرزا جواد ملکی تبریزی ص ۹۴۲ آمده است که: نیت، عبارت است از قصد عبادت به خاطر این که آن عبادت یا به نفسه محبوب، و یا نزد خدا پسندیده است و یا به خاطر خوف و یا طمع دنیایی و یا دینی است. به عبارت دیگر: نیت، همان انگیزه و قصدی است که انسان را بر انجام این عمل وامی دارد. (همان، ص ۱۵۲).

شهید مطهری (ره) می فرمایند: نیت از نظر اسلام دارای دو رکن است:

- ۱) توجه (چه می کنم) در مقابل عادت.
 - ۲) هدف و غرض و غایت (برای چه و برای چه کسی) که همان اخلاص است در مقابل ریا و شرک. استمرار نیت و استدام توجه و التفات نیز به همان رکن اول برمی گردد. (۶) (تعلیم و تربیت در اسلام ص ۲۳۱)
- جمع بندی: با توجه به تعاریف دانشمندان که به بعضی از آنها اشاره گردید، نیت یک مقوله ذهنی است. اگر بخواهیم آن را خلاصه کنیم باید گفت:

اندیشه و فکر درباره چیزی، علاقه و محبت و دغدغه و دلبستگی و توجه و قصد به چیزی دقیقاً این اندیشه درباره چیزی و این توجه و دلبستگی به چیزی به تعبیر دینی می شود نیت. لذا نیت همان اندیشه و دغدغه و توجه است. حال اگر این اندیشه و دلبستگی به چیزی یا چیزهایی مستمر و پیوسته و پایدار بشود در آن صورت حالت نیت حاصل می شود. به خود می گیرد و به تعبیر قرآن شاکله و شخصیت آدمی را تشکیل می دهد. (همان، ص ۱۷۱)

اهمیت نیت

شهید مطهری گویند: مسئله نیت یکی از مسائلی است که به آن خیلی توجه شده است، یعنی از مسلمات فقه اسلامی است و روح عبادت به طور کلی نیت است. پیامبر اکرم(ص) فرمود: «نیت نیت است» (اصول کافی، ج ۳، ص ۲۳۱) هیچ عملی نیست مگر آنکه در آن نیتی وجود دارد. یا «نیت نیت است» (اصول کافی، ج ۳، ص ۲۳۱) برای هرکسی همان است که نیت و قصد کرده و

خواسته است. کاری که همین طور پیدا شود ارزش ندارد، کاری که از روی قصد و نیت و آگاهی و انتخاب و توجه به هدف پیدا شود، با ارزش است. (طهارت روح، ص ۵۷۲)

نیت آنقدر اهمیت دارد که اگر خود عمل را و نیتی را که توأم با عمل است اندازه گیری و مقایسه کنند، جنبه نیت بر پیکر عمل رجحان و برتری دارد. پیامبر(ص) فرمودند: «#نیه المؤمن خیر من عمله« (اصول کافی، ج ۳، ص ۴۳۱) نیت مؤمن از عملش بالاتر و بهتر است. این نهایت اهتمام اسلام به نیت را می رساند که عمل باید توأم با نیت و توأم با توجه باشد که انسان بفهمد چه می کند و عمل را به صورت ناآگاهانه انجام ندهد. (تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۳۳۱)

وقتی امیرالمؤمنین(ع) از صفین مراجعت می کرد شخصی خدمت ایشان آمد عرض کرد یا امیرالمؤمنین دوست داشتمم برادرم هم در صفین در رکاب شما بود و به فیض درک رکاب شما نائل می شد. حضرت فرمود: بگو نیتش چیست؟ در دلش چیست؟ آیا او معذور بود یا نه؟ اگر معذور نبود و نیامد همان بهتر که نیامد و اگر معذور بود و نیامد، ولی دلش با ما بود، پس با ما بوده. گفت: بله یا امیرالمؤمنین این طور بوده. فرمود: نه تنها برادر تو با ما بوده، بلکه با ما بوده اند افرادی که هنوز در رحم های مادرانند، افرادی که هنوز در اصلاب پدرانند. تا دامنه قیامت اگر افرادی پیدا شوند که واقعاً از صمیم قلب نیت و آرزویشان این باشد که ای کاش علی را درک می کردم و در رکاب او می جنگیدم، ما آنها را جزء اصحاب صفین می شماریم. (طهارت روح، ص ۷۷۲) مرحوم حاج اسماعیل دولابی نقل می کند:

یک شب حضرت صادق(ع) در سن شش سالگی همراه پدرشان امام باقر(ع) در مسجدالحرام بودند. وقتی که امام باقر(ع) خواستند به منزل بازگردند امام صادق(ع) از پدر اجازه خواستند که تا صبح در مسجد بمانند. حضرت باقر(ع) هم موافقت نمودند. صبح که امام باقر(ع) به مسجدالحرام بازگشتند مشاهده نمودند که حضرت صادق(ع) چشم هایشان فرو رفته و دماغشان باریک شده و تیغ کشیده است. متوجه شدند که امام صادق(ع) تا صبح بیدار مانده و یک بند نماز خوانده اند. لذا به حضرت فرمودند: عزیزم چرا این قدر به خودت فشار آورده اید. گاهی خداوند به عمل کم و کوچک جزای بزرگ و زیاد می دهد. (مصباح الهدی، مهدی طیب، ص ۲۱۲) ایشان ادامه می دهند: دوست اهل بیت با دل کار می کند. چون به همه کارهای خوبی که در عالم انجام می شود رغبت دارد و رضاست. لذا در همه آنها شریک است و سهم دارد.

«#الراضی بفعل قوم کالداخل فیه معهم، کسی که به کار قومی راضی باشد همچون کسی است که با آنها در آن کار وارد شده است.

با نیت کار کن. مثلاً در حمام خودت را به این نیت بشوی که داری نفس خود را از صفات رذیله و از هوای نفس و آرزوهای دور و دراز می شویی، سرت را به این نیت اصلاح کن که داری گناهان و خیالات باطل را از وجودت قیچی می کنی. سرت را به نیت شانه کردن سر یک یتیم شانه کن. خانه را که جارو می زنی و لباس ها را که می شویی به نیت بیرون ریختن دشمنان اهل بیت(ع) از زندگی و وجودت انجام بده. چندوقت که با نیت کار کردی آن وقت ببین که نور همه فضای زندگیت را پر می کند و راه سیرت باز می شود. نیت مثل نی، توخالی است. اگر نیت خالص و خوب شود خدا در آن می دمد. (همان، ص ۶۱۲)

مرحوم شهید مطهری می گویند: اینکه در اسلام به مسئله نیت تا این اندازه توجه شده برای جلوگیری از این است که عبادت ها آن چنان عادت نشود که به واسطه عادت، به یک کار طبیعی و غیرارادی و غیرفکری و غیرهدفی و کار بدون توجه که هدف درک نشود و فقط به پیکر عمل توجه گردد، تبدیل شود. زیرا به قول روانشناسان عادت به دنبال خود دو خاصیت متضاد را ایجاد می کند.

۱) سهل و آسان شدن کار.

۲) کاستن از میزان توجه و التفات به نحوی که کارگویی غیرارادی می شود. (تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۷۹۱)